

“BONU” ROMANINI LINGVOKULTUROLOGIK JIHATDAN TAHLILI

Tursunova Navro‘zaxon Ergashboy qizi

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘xshatish turlari haqida so‘z yuritilgan. Iqbol Mirzoning “Bonu” romanida aks etgan o‘xshatishlar izohlangan. Asardan parchalar keltirilib, tahlil qilingan. Lingvokulturologiya terminlaridan ham foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: *individual-muallif o‘xshatishlari, turg‘un o‘xshatishlar, etalon, idioma, sema, leksema, allyuziv kosmonim, antropomorfizm, gender metafora.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье говорится о типах сравнения, в романе Икбала Мирзы “Бону” Выдержки из произведения цитируются и анализируются. Используются лингвистические термины.

Ключевые слова: *индивидуально-авторские сравнения, устойчивые сравнения, эталон, фразеологизм, сема, лексема, аллюзив-космоним, антропоморфизм, гендерная метафора.*

ANNOTATION

This article talks about the types of similes. The similes in Iqbal Mirza’s novel “Bonu” are explained. Excerpts from the work are cited and analyzed. Linguistic terms are used.

Key words: *individual-author, similes, stable similes, standard, idiom, sema, lexeme, allusive cosmonym, anthropomorphism, gender metaphor.*

“O‘xshatishlar o‘ziga xos obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga molik bo‘ladi. Nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta’sirchanligini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘xshatishlarning ikki turi bor: 1) Individual-muallif o‘xshatishlari yoki erkin o‘xshatishlar va 2) Umumxalq yoki turg‘un (doimiy) o‘xshatishlar farqlanadi”. [1,30] Iqbol Mirzo “Bonu” romanida ishq- olov, go‘zal qiz- pari va hur, umr- oqar suv, jon- qush kabi umumxalq yoki turg‘un (doimiy) o‘xshatishlardan foydalangan.

Yuqorida mulohaza yuritilgan umumxalq yoki turg‘un (doimiy) o‘xshatishlar bilan bir qatorda Iqbol Mirzo “Bonu” romanida individual-muallif o‘xshatishlaridan ham unumli foydalangan. “Bonu” romanidagi qahramonlar holati, ichki kechinmalari, hayot tarzi, dunyoqarashi, narsa va tushunchalarning ko‘rinishi bir qator o‘xshatishlar orqali ifodalangan. Bu o‘z o‘rnida Iqbol Mirzoning badiiy-poetik talqini, badiiy didi mahsuli sifatida yuzaga kelgan va asarning badiiyligiga ta’sir ko‘rsatgan.

Adib o‘xshatish etalonini atrof-muhitdan olib, tabiatdagi fizik qonuniyatga mutanosib tarzda individual o‘xshatish hosil qilgan. Jumladan, “Bonu” romanida armon – zil toshga qiyoslanadi. Asarda keltirilishicha: “Armon zil toshdek bo‘lgani uchun ham dil tubiga cho‘kadi deyдилar... Toshlar tog‘dek qalashib ketgan yurakni nima deb atash mumkin?” Bu o‘rinda armon zil toshdek deyilib, individual-muallif o‘xshatishi hosil qilingan. Ma’lumki, zil so‘zi yerdan uzib bo‘lmaydigan darajada og‘ir narsa yoki yukka nisbatan qo‘llaniladi. Lug‘atda bu o‘xshatish ”zilday” shaklida berilib, “og‘ir”(juda og‘ir), “azobli” semalari orqali izohlanadi.[2,88] Unda “og‘ir” semasining orttirma darajasi ko‘rinadi. Armon zil toshdek o‘xshatishi orqali adresant o‘z asarining bosh qahramoni Bonu hayotining fojiali sahifalarini, uning dil iztiroblarini adresatlarga yetkaza olgan. Armonni toshga qiyoslash an’anaviylik kasb etadi, uni zil toshga mengzash shu bilan bir qatorda fizik qonuniyatga xos ravishda zil toshning dil tubiga cho‘kishi erkin, muallif-individual o‘xshatishining asl namunasi hisoblanadi. “Tadqiqotlarda, bu xildagi o‘xshatishlarda asos ham, timsol ham, odatdan tashqari yoki ba’zida asosning an’anaviy bo‘lishi ta’kidlanadi”. [3,23]

Romanda qalamga olingan qahramonlar sodda qishloq kishilari, samimiy, dilkash insonlar bo'lgani uchun ham muallif tomonidan original individual-o'xshatish namunalarini qo'llanilgan. Asar bosh qahramoning onasi qishloq kutubxonachisi bo'lib ishlagani uchun Bonuning bolalik kunlarining ko'p qismi ana shu kutubxonada o'tardi. Shu boisdan ham kutubxonadagi mitti do'stlari u uchun qadrlil bo'lgan. Iqbol Mirzo ularga ya'ni Bonuning mitti do'stlari – sichqonchalarga nisbatan ajib o'xshatish keltirgan. Asarda yozilishicha, “Men oyoq uchida ularga yaqinlashsam, chiyillashib pol kovagidagi inlariga urib ketishar, bir muddatdan so'ng sedanaday qop-qora ko'zchalarini yaltiratib, mo'ralab qarashardi”. Qishloq kutubxonasidagi sichqonchalarning ko'zi uchun sedana leksemasi o'xshatish etaloni sifatida berilishi kutilmagan qiyosni yuzaga keltirgan. Boshqa asarlarda uchramaganligi uchun ham ajralib turadi, shu bilan bir qatorda xotirada muhrlanib qoladi. Romanni o'qish davomida asosan qishloq hayotiga oid tasvirlar keltirilgani uchun ham tabiat hodisalari, yillar, fasllar, oylar, kunlar almashinuviga doir individual- muallif o'xshatishlari hosil qilingan. Asarda shunday yozilgan:” Shu tariqa kunlar imillab, oylar sudralib, yillar chopib o'taverdi”. Kunlarning o'tishiga nisbatan imillab ravishdoshi, oylar almashinuviga nisbatan sudlarib ravishdoshi, yillar o'tishiga nisbatan chopib ravishdoshi qo'llanishi orqali antropomorfizm yuzaga kelgan.” Lingvokulturologiyaning termini hisoblangan bu hodisa hayvonlar, tabiat hodisalari, mifologik mavjudodlar va predmetlarga odamga xos ruhiy va jismoniy belgilarni ko'chirishdir”.[4,21] Iqbol Mirzo qalamiga mansub ijod namunasida bunday o'xshatish turlarining bo'lishi, shubhasiz, yozuvchining yuksak mahoratidan darak beradi.

Asarni o'qish jarayonida muallif-individual o'xshatishlari e'tiborimizni tortishi tabiiy. O'zaro aloqadorligi bo'lmagan leksemalarni mohirona qo'llab, takrorlanmas qiyoslash hosil qilingani va Zuhro yulduzi o'xshatish etaloni sifatida tanlab olingani romanni badiiy qiymatini oshirgan. Asarda keltirilishicha:”... Zuhro yulduzidek lo'ppi paxtalarni chaqqon terimchi qo'llar etaklarga qamab, borgan sari egatlar shumshayib, ko'lanka tushganday xira tortib qolgani kabi bu oq-oydin kunlarim omonat ekani

xayolimning bir chetida ham yo‘q edi”. Zuhro yulduziga lo‘ppi paxtalarni qiyos etish allyuziv kosmonim hodisasini yuzaga keltirgan. O‘zbek tilida Zuhro yulduziga bog‘liq an’anaviy o‘xshatishlar aksar manbalarda uchraydi. Bu o‘xshatish “go‘zal”, “yorqin”, “to‘lin” kabi semalari bilan namoyon bo‘ladi. Zuhro yulduzi o‘xshatish etaloni sifatida ko‘pgina o‘xshatishlar uchun xizmat qiladi. Muallifning badiiy mahorati shundaki, Zuhro yulduzi o‘xshatish timsolidan lug‘atlardagi semalaridan tashqari, yangi o‘xshatishni hosil qilgan.

“Umid ham quyoshga o‘xshaydi, botar chog‘i hamma yoq zulmatga cho‘madi, endi hayot tugadi degan o‘y ko‘rshapalakday aylanib qoladi.” Ushbu parchada o‘xshatish etaloni sifatida quyosh sememasi olingan, buning sababi shuki, uning tarkibida “yulduz”, “issiqlik tarqatuvchi osmon jismi”, “Yer sayyorasidagi hayot manbayi” kabi semalar mavjudligidadir. Lug‘atlarda yorug‘, porloq, issiq ma‘nolari keltirilgan.[2,300] Inson hayotidagi umidni aynan Yer sayyorasidagi hayot manbayi hisoblangan Quyoshga mengzab, allyuziv kosmonim hodisasi bilan bir qatorda yaxlit o‘xshatish yuzaga keltirilgan.

“Abdulla Qahhorning Qobil bobosiga o‘xshab tuman hokimiga, undan keyin viloyat boshchilariga chiqdim”. Bu o‘xshatish har bir asar mutolaasiga kirishgan kitobxonning e‘tiborini tortishi tabiiy, albatta. Axir undagi o‘xshatish etaloni bo‘layotgan Qobil bobo obrazi Abdulla Qahhor qalamiga mansub “O‘g‘ri” hikoyasining bosh qahramoni hisoblanadi. Romanning bosh qahramoni Bonuning nohaqliklardan zada bo‘lib, turli idora va tashkilotlarga muroaat qilishi Qobil bobo tushgan holat bilan aynan o‘xshash. Yaxlit o‘xshatish yuzaga kelgani uchun ham o‘xshamoq fe‘li qo‘llangan. Bu parcha Iqbol Mirzoning o‘xshatish uslubi boshqa ijodkorlardan farqlanib turishini yaqqol isbotlay olgan. Bunday parchalar asarning ko‘plab o‘rinlarida uchrab turadi. “Ertakdagi ikki echkiga o‘xshab bir-birimizga yo‘l berish niyatimiz yo‘q”. Ushbu parcha yuqorida keltirilgan misolga aynan teng kela oladi. Qobil bobo etaloni “O‘g‘ri” hikoyasidan olingan bo‘lsa, ikki echki etaloni “Ikki echki” hikoyasidan olingan. Bu hodisa allyuziya manbasi hisoblanadi.

“Qo‘llarim beshpanja chanoqlar changalidan momiq paxtani beixtiyor yulib, belimga bog‘langan etakka shitob tashlab borardiyu, boshim uzra asalaridek bir bayt aylangani aylangan edi”. – “Uning gaplari miyyamda qovog‘aridek betinim g‘ong‘illardi: eski peslardan...” “o‘n ikki yil” “. Asarning turli qismlaridan o‘rin olgan ushbu parchalarni o‘zaro taqqoslab, ulardagi o‘xshatishni tahlil qilish yanada qulayroq deb hisoblaganim uchun ham yonma-yon tarzda joylashni ma‘qul topdim.

Xulosa qilib aytganda, Iqbol Mirzoning “Bonu” romanida birinchidan, an‘anaviy - day, -dek, kabi, o‘xshash singari vositalardan foydalangan holda o‘xshatish qurilmalari hosil qilingan bo‘lishiga qaramay, bu o‘xshatishlar o‘ziga xosligi va boshqa ijodkorlarda uchramasligi, shu muallifgagina xosligi bilan ajralib turadi. Ikkinchidan, muallif asarga olib kirgan o‘xshatishlarini kundalik turmushdan, tabiatdan, hayvonlardan olgan va kutilmagan o‘xshatish namunalarini hosil qilgan. Bu uning so‘z qo‘llash mahorati yuqori darajada ekanligidan darak beradi. Uchinchidan, nutq birligi hisoblangan birgina gapda birdan ortiq o‘xshatish etalonlari va o‘xshatish turlari aks etgani muallif badiiy mahoratini ko‘rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Sh.Usmanova Lingvokulturologiya T.: 2019*
2. *N.Mahmudov, D.Xudoyberganova O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati. T.: “Ma‘naviyat” 2013*
3. *G.U. Jumanazarova Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik tahlil). Filol. Fan. Dok. (DSc) dis – T.: 2017*
4. *D.Xudoyberganova. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. T.: “Turon zamin ziyo” 2015 21-bet*
5. *M.Yo‘ldoshev. Cho‘lpon so‘zining sirlari. T.: “Ma‘naviyat” 2002*
6. *Iqbol Mirzo. Bonu T.: “Sharq” 2020*